19-20

Impact Factor-7.675 (SJIF) ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed Indexed
Multidisciplinary International Research Journal

February-2020

SPECIAL ISSUE-CCXIV(214)

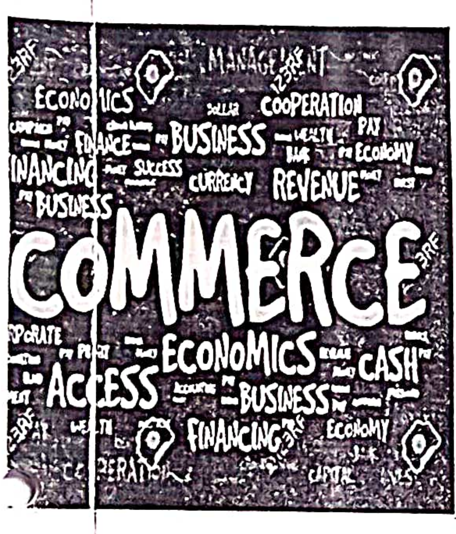

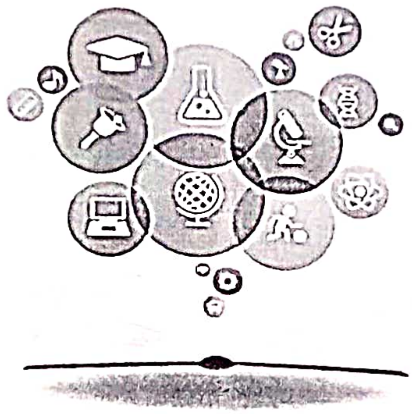

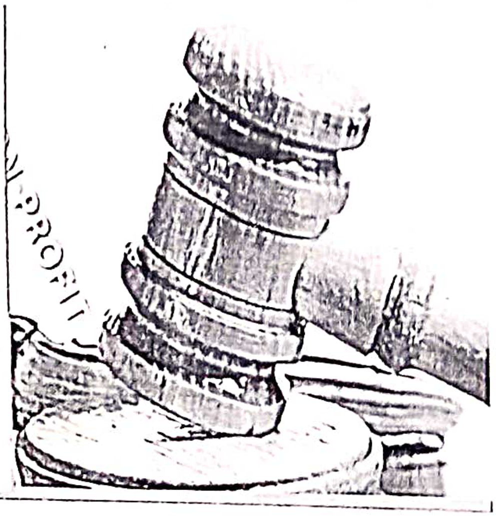

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Editor:
Dr.Dinesh W.Nichit
Principal
Sant Gadge Maharaj
Art's Comm,Sci Collage,
Walgaon.Dist. Amravati.

Executive Editor:
Dr.Sanjay J. Kothari
Head, Deptt. of Economics,
G.S.Tompe Arts Comm,Sci Collage
Chandur Bazar Dist. Amravati

This Journal is indexed in :
- **Scientific Journal Impact Factor (SJIF)**
- **Cosmos Impact Factor (CIF)**
- **International Impact Factor Services (IIFS)**

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

Aadhar Publications

42	Current Challenges Facing In Indian Economy **Dr. Sushama Deshmukh**	195
43	Indira Gandhi – A Woman Of Scientific Temper **Dr Mubaraque Quraishi**	198
44	Globalization And Its Impact On Indian Economy **Dr. Prakash U. Jawanjal**	201
45	Impact of Globalization on Rural Economy and Gandhian Thoughts **Dr Archana V. Bhangdia**	206
46	The Nature of language learning and language teaching in India classroom **Dr.Sopan S.Bonde**	210
47	Theme of violence In Amitav Ghosh's "The Glass Palace **Dr.Sachin S. Matode**	214.
48	The Envronmental Advocacy Through P B Shelley's Poectic Composition **Dr. Vinod Pralhad Chaudhari**	218
49	विषवृक्षाच्या मुळया ' मधील सहकाराच्या यशापयशाचे चित्रण डॉ.सुभाष ज्ञानबा गव्हाणे	222
50	वारकरी फडाचा उदय प्रा. डॉ. न. ह. खोडे	226
51	ग्रामीण विकासामध्ये राष्ट्रीय धोरणाचे योगदान प्रा.डॉ.सौ. सुनिता एस.राठोड	231
52	ग्रामीण महीला सक्षमीकरणात बचत गटाची भुमीका– एक अभ्यास प्रा.कविता आर किर्दक	237
53	कुसुमाग्रजांची सामाजिक कविता एक आकलन प्रा.डॉ.प्रशांत वाल्मिकराव धनवीज	239
54	संत तुकारामांच्या अभंगातील आत्मभान व समाजभान प्रा.डॉ.विजय रूपराव राऊत	245
55	भारतातील शहरीकरणाचा कल समस्या आणि सामाजिक प्रश्न प्रा. डॉ. साहेबराव चौव्हान	249

B.Aadhar' International Multidisciplinary Research Journal
Impact Factor - ((SJIF) -7.675,
Special Issue
ISSN : 2278-9308
February 2020

संत तुकारामांच्या अभंगातील आत्मभान व समाजभान

प्रा.डॉ.विजय रूपराव राऊत
सहायक प्राध्यापक,मराठी विभाग श्री पंढरीनाथ कला – वाणिज्य महाविद्यालय,नरखेड,जि.नागपूर

सारांश Abstract

संत तुकारामांची समाजजाणीव संवेदनपूर्ण आहे. समाजातील अरिष्ट त्यांना अस्वस्थ करताना दिसते य त्याविषयीचा आकांत त्यांच्या अभंगातून नेमकेपणाने प्रकट होतो. तुकारामांनी स्वत: अनुभवलेला प्रत्येक बरावाईट क्षण हा त्यांना नवीन अनुभव देऊन जातो. संत तुकारामांचे अभंग वाचताना सतत जाणवत असते की, आपला आकांत,व्यथा विठ्ठलाजवळ तर ते व्यक्त करतातच पण दुसऱ्या बाजूने हे सर्व ते समाजालाही ओरडू–ओरडू सांगताहेत,नुसता विठ्ठल ही सामाजिक,मानसिक दुरवस्था नष्ट करू शकत नाही म्हणून समाजमन चेतवण्याचाही त्यांचा अभंगनिर्मितीमागील उद्देश असावा असा निष्कर्ष काढण्यास वाव आहे.एवढे गुणगान करून, एवढे कटू शब्द बोलूनही विठ्ठल पावला नाही,आकांत सरला नाही.कारण विठ्ठल–विठ्ठल ज्याला म्हणतो तो या मूर्तिरूपात नाही तर तो समाजरूपात आहे. विठ्ठलाला निमित्य करायचे आणि उद्देश मात्र समाजाची कानउघाडणी करण्याचा असायचां. विठ्ठल फक्त त्यांच्या बऱ्यावाईट स्वानुभवांना सहज ,आक्षेपविरहित व्यक्त होण्याचे माध्यम होते.आपले शब्द या विठ्ठलाच्या मूर्तीला स्पर्श करून समाजात प्रतिध्वनीत व्हावे हा तुकारामांच्या विठ्ठल चिंतनाचा मुख्य उद्देश होता.

बीजशब्द – आकांत, आत्मभान ,समाजभान, भक्ती,परमार्थ,समाजप्रबोधन

प्रस्तावना

मराठी संत परंपरेतील परखड मतप्रतिपादन करणारे आणि 'मऊ मेणाहून आम्ही विष्णुदास कठीण वज्रास भेदू ऐसे' असे स्वत: च्या स्वभावगुणांचे वर्णन करणारे बहुजन समाजातील जीवनजाणिवा आपल्या अभंगातून अतिशय तरलपणे व्यक्त करणारे संत तुकाराम महाराज हे भागवत संप्रदायाचे कळस म्हणून ओळखले जातात. आपल्या अभंगातून संत तुकारामांनी सामाजिक ,पर्यावरणविषयक विचार स्पष्टपणे व्यक्त केलेले आहे. त्याचबरोबर अंधश्रद्धा,दुराचार याविषयी ते आपल्या अभंगातून आगपाखड करताना दिसतात. तर कधी 'आपलाच वाद आपणाशी ' म्हणत आत्मचिंतनाच्या आगीत होरपळतांना दिसतात. संत तुकारामांची सामाजिक जाणीव अतिशय प्रखर आहे. खरे साधुत्त्व व दांभिक वृत्ती यावर त्यांचे विचार अगदी सुस्पष्ट स्वरूपात व्यक्त झालेले आहे. अध्यात्म सांभाळून त्यांनी अभंगातून उभारलेली समाजसुधारणाविषयक चळवळ खरेच संत साहित्यात पृथगात्मता दर्शविणारी ठरते.

तुकारामांच्या अभंगातील आत्मभान व समाजभान

संतांच्या अभंगांतून जाणवणारे समान वैशिष्ट्य म्हणजे संताचा समकालीन अस्थिरतेविषयीचा, भोगाव्या लागलेल्या तिरस्काराचा व अंतरात्म्याच्या कोलाहलाचा उल्लेख. संत ज्ञानेश्वरांपासून हा आकांत संतांच्या अभंगाचा स्थायीभाव ठरला आहे.संत चोखामेळा,कान्होपात्रा या संतांच्या अभंगरचनेत या आकांताचे रूप विस्तारल्यासारखे भासते.संत तुकारामांच्या अभंगातून हा आकांत संतसज्जनांचा कैवार होऊन प्रकटताना दिसतो.

संत तुकारामांचे जीवन रात्रंदिन युद्धाचा प्रसंगच होता.दुष्काळ,दुष्काळात नष्ट झालेली सावकारी व दुकानदारी,भावाचा ,मुलाचा , पहिल्या पत्नीचा अनपेक्षित मृत्यू यामुळे कुटुंबाची व

Impact Factor – 6.261 ISSN-2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-research Journal

PEER REFEREED & INDEXED JOURNAL

November -2019

Special Issue – CCIV

Human Rights Present Scenario and Challenges & Humanities

Guest Editor
Dr. Rajendra S.Korde

Chief Editor
Dr.Dhanraj T.Dhangar

The Journal is indexed in:

Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
Cosmos Impact Factor (CIF)
Global Impact Factor (GIF)
Universal Impact Factor (UIF)
International Impact Factor Services (IIFS)
Indian Citation Index (ICI)
Dictionary of Research Journal Index (DRJI)

'RESEARCH JOURNEY' International Multidisciplinary E- Research Journal
Impact Factor - (CIF) - 3.452, (SJIF) - 6.261, (GIF) -0.676 (2013)
Special Issue
ISSN : 2348-7143
November 2019

INDEX

No.	Title of the Paper Authors' Name	Page No.
1	महाराष्ट्र ग्रामसंस्था : एक आकलन डॉ. विनोद उत्तमराव भालेराव	10
2	सामाजिक कादंबरी व अरुण साधूंची 'बहिष्कृत' दलित–ग्रामीण जीवनाचा अविष्कार श्री. गिरीधर शंकरराव काचोळे	14
3	रविंद्रनाथांच्या गीतांजलीमधील मृत्यूची रूपे डॉ. प्रविण कारंजकर	19
4	भारतातील वृध्दांची लोकसंख्या व वृध्दांची समस्या श्री आर. व्ही. कसारे	23
5	कर्जतचे श्री संत सद्गुरू गोदड महाराज प्रा. मोरे भास्कर निवृत्ती	29
6	ग्रंथालय : कौशल्य विकास श्री सुरेन्द्र दि.अवथरे	33
7	*तहान : संक्रमण काळातील ग्रामीण जीवन प्रा. महेंद्र झालके*	38
8	बालकामगार आणि हक्क प्रा. सुधीर नारायणराव देशमुख	42
9	अन्नसंरक्षण डॉ.प्रा.विभा छ. घोडखांदे	46
10	शंकरराव कोल्हे यांचे जलसिंचन विषयक कार्य प्रा.झरेकर आर.एस.	51
11	लोकतांत्रिक भारत में महिलाओं की राजनीतिक सहभागिता प्रा. डॉ. किशोर बी. वासनिक	57
12	मार्क्सवादी समीक्षाविचार प्रा. डॉ.विजय रूपराव राऊत	61
13	धान उत्पादन खर्चाचे व उत्पन्नाचे विश्लेषणात्मक अध्ययन प्रा. डॉ.ए.बी.पटले	65
14	मेळघाट प्रदेशातीलपुनर्वसित वसाहतीच्या स्वरुपावर व्याघ्र प्रकल्पाच्या प्रभावाचे भौगोलिक विश्लेषण डॉ. प्रमोद म. बावणे	71
15	मी रांगेतच उभा आहे : भूषण रामटेके : एक चिकित्सक अध्ययन प्रा.डॉ.प्रशांत धनवीज	75
16	व्यक्तिमत्वाचा खेळात दिसणारा कार्यमान डॉ. उदय दा. मेंडुलकर	81
17	गलिच्छ वस्ती भारतातील एक सामाजिक समस्या प्रा. विशाखा मानकर	85
18	आदर्श गाव योजना आणि सामाजीक विकास प्रा. कमलेश मानकर	90
19	पर्यावरण आणि मानवी हक्क प्रा. डॉ. नलिनी भगत	95
20	मानवाधिकार : दहशतवादी कृत्य डॉ. अजय कारूजी मेश्राम	99
21	महिला आरक्षण विधेयक और राजनैतिक दलो की भूमिका प्रा. एच. पारधी	103
22	डॉ.सुरेशचन्द्र शुक्ल का हिन्दी नाट्य साहित्य में योगदान डॉ.परदेशी पी. बी.	106

'RESEARCH JOURNEY' International Multidisciplinary E- Research Journal
Impact Factor - (CIF) - 3.452, (SJIF) - 6.261, (GIF) -0.676 (2013)
Special Issue
ISSN : 2348-7143
November 2019

मार्क्सवादी समीक्षाविचार

प्रा. डॉ.विजय रूपराव राऊत
श्री पंढरीनाथ कला व वाणिज्य महाविद्यालय,नरखेड जि.नागपूर ४४१३०४

प्रस्तावना—

दुसऱ्या महायुद्धात मानवी जीवनासकट मानवी मूल्यांची राखरांगोळी होऊ लागली आणि सर्वत्र शुद्धाशुद्ध सृष्टी जळू लागली तेव्हा स्वप्निल जगात वावरणाऱ्या साहित्यिकांची प्रतिमा संशयास्पद वाटू लागली. साहित्याची काही सामाजिक जबाबदारी आहे का? असल्यास तिचे स्वरूप कोणते? हे प्रश्न मोठ्या प्रमाणात चर्चिले जाऊ लागले. प्रतिबद्धतेच्या प्रेरणेला बदलल्या वास्तवाचा वेध घेणारे मार्क्सवादी तत्त्वज्ञान जवळचे वाटू लागले आणि वास्तवाचे नुसते दर्शन न देता अथवा त्याचे केवळ स्पष्टीकरण न करता ते बदलण्याचे अवाहन मार्क्सवाद करू लागला. "कार्ल मार्क्स आणि फ्रेडरिक एंगल्स यांच्या सामाजिक, राजकीय आणि आर्थिक विचारांतून उत्पन्न झालेल्या विचारव्यूहाला 'मार्क्सवाद' असे म्हटले जाते." [१]

भांडवलशाहीचे विश्लेषण करून ते समाजापुढे मांडणे हे मार्क्सच्या एकूणच विचाराचे केंद्र आहे. भांडवलशाही कशी उत्पन्न होते, तिची कार्यपद्धती काय, तिचा कुणाला लाभ होतो आणि कुणाची हानी होते आणि तिची पुढची वाटचाल कशी होते याविषयीचे विवेचन मार्क्सने केले. याच मार्क्सच्या विचाराच्या आधारावर मराठी साहित्यात कामगारांचे,मजुरांचे,शोषितांचे साहित्य निर्माण होऊ लागले यालाच कालौघात 'मार्क्सवादी साहित्य'या नावाने ओळखल्या जाऊ लागले. या साहित्यात अंतर्भूत मार्क्सवादी विचारतत्वे तपासण्याच्या गरजेतून मार्क्सवादी साहित्यसमीक्षा समोर आली. या समीक्षेचे स्वरूप उलगडण्याचा प्रयत्न प्रस्तुत शोधनिबंधातून केला गलेला आहे.

मार्क्सवादी समीक्षेचे स्वरूप :

मार्क्सवादी समीक्षेने मराठी साहित्यसमीक्षेचे क्षेत्र खऱ्या अर्थाने व्यापक केले. एखादी वाङ्मयकृती निखळपणे आधाराला घेऊन तिच्या रचनेच्या सौंदर्याचे कोडकौतुक करण्यात समीक्षाशास्त्राची इतिकर्तव्यता मानणाऱ्या परंपराभिमानी समीक्षासंप्रदायाला मराठीतील साम्यवादी समीक्षकांनी गदगदा हलवायला सुरुवात केली. साम्यावादी समीक्षा ही साम्यवादी जीवनदर्शनाच्या आधारावर उभी आहे. साम्यवादी जीवनदर्शनाची तीन मूलभूत प्रमेये विरोधविकासात्मक भौतिकवाद, ऐतिकासिक भौतिकवाद आणि शोषणमुक्त समाजनिर्मितीची आवश्यकता आणि अपरिहार्यता ही आहेत. या तीन प्रमेयांना साम्यवादी समीक्षेच्या कक्षेतील साहित्यनिर्मिती, साहित्यविकास, साहित्याची श्रेष्ठ—कनिष्ठता ठरविण्याची कसोटी, साहित्याचे कार्य किंवा साहित्याचे प्रयोजन यासंबंधाने निर्माण होणाऱ्या प्रश्नांची उत्तरे निश्चित केली आहेत.

साम्यवादी (मार्क्सवादी) समीक्षेत गोंधळाला, विसंगतीला वाव नाही. कोणताही समीक्षक निश्चिततेच्या आणि एकसूत्रीपणाच्या वैशिष्ट्याला ढळ पोहचवू शकला नाही. कारण साम्यवादी जीवनदर्शनाच्या मूलप्रमेयांबद्दल शंका घेण्याचे धाडसच कोणी केले नाही. साम्यवादी मूलप्रमेयावरच निष्ठा ठेवून साम्यवादी समीक्षेला अनेक अंगानी विकसित करण्याचे, समृध्द करण्याचे प्रयत्न झाले. साम्यवादी साहित्य समीक्षेला 'साहित्य' एक स्वतंत्र आणि निरपेक्ष वस्तू म्हणून अभिप्रेत नाही. साहित्याचा समाजसापेक्ष विचार साम्यवादी समीक्षक करतात. समाजाचाही साम्यवादी मूलप्रमेयांच्या म्हणजे विरोधविकासात्मक भौतिकवाद आणि ऐतिहासिक भौतिकवाद यांच्या आधाराने विचार साम्यवादी समीक्षक लावतात. साहित्यनिर्मितीच्या प्रक्रियेचा शोध घेण्याची

2014-20
RSS

Impact Factor – 6.261
ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-research Journal

PEER REFEREED & INDEXED JOURNAL

December -2019

SPECIAL ISSUE - CCV

भारतीय अर्थव्यवस्था : स्थिती व दिशा

Indian Economy : Condtion & Direction

Guest Editor :

Dr. Subodhkumar Singh
(Principal)

Prof.Ravindra B.Shende
HOD, Dept of Economics

Lokmanya Mahavidyalaya, Warora,
Dist- Chandrapur (MS)442907

Chief Editor :

Dr. Dhanraj T. Dhangar,

SWATIDHAN INTERNATIONAL PUBLICATIONS

For Details Visit To : www.researchjourney.net

© All rights reserved with the authors & publisher

Price : Rs. 225/-

'RESEARCH JOURNEY' International Multidisciplinary E- Research Journal
Impact Factor - (CIF) - 3.452, (SJIF) – 6.261, (GIF) –0.676 (2013)
Special Issue

ISSN : 2348-7143
December 2019

भारतीय लोकसंख्येचा विकासक्रम

प्रा. डॉ. रवि एस. सोरते
श्री पंढरिनाथ महाविद्यालय, नरखेड जि. नागपूर.

सारांश :

विकसित देशाच्या मानाने विकसनशील आणि अविकसित देशामध्ये लोकसंख्येची भरमसाढ वाढ होत आहे. ही वाढ अतिशय वेगाने होत असल्यामुळे श्रमशक्तीमध्ये सुद्धा वाढ घडून येते. परिणामत: लोकसंख्या आणि श्रमशक्ती यांचा घनिष्ठ संबंध दिसतो. लोकसंख्येतील वाढ ही श्रमशक्तीला पूरक असल्यामुळे ''लोकसंख्येतील वाढ– श्रमशक्तीतील वाढ– रोजगारातील वाढ'' असा सहसंबंध निर्माण होतांना दिसून येतो. परंतु विचार करण्याचा प्रश्न तेव्हा निर्माण होतो जेव्हा की, उपलब्ध श्रमशक्तीला किती प्रमाणात रोजगार प्राप्त होत आहे ? हे विकासाच्या दृष्टीने महत्वपूर्ण असते.

'नवीन आर्थिक धोरण' अंतर्गत जागतिकीकरण, उदारीकरण व खाजगीकरणाची सुरुवात मोठया प्रमाणात झाली. कोणत्याही देशाचा आर्थिक विकास हा त्या देशातील नैसर्गिक साधनसंपत्ती आणि लोकसंख्या या दोन घटकांवर अवलंबून असतो. "अमर्यादित लोकसंख्या, प्रादेशिक विषमतेने विखुरलेले मर्यादित परंतु पर्यायी उपयोगाचे उद्योग किंवा कारखाने यांचा मेळ घालण्याचे दृष्टीने उपलब्ध श्रमशक्ती सतत प्रयत्नशील राहून रोजगार मिळविण्याच्या सार्थक प्रयत्नांचा अभ्यास सरकार व अर्थशास्त्रज्ञ सतत करीत आहेत."

भारत सरकारने लोकसंख्या वृद्धीला आळा घालण्यासाठी २१ व्या शतकात नवीन लोकसंख्या धोरणाची घोषणा १५ फेब्रुवारी, २००० मध्ये केली. या धोरणाचा 'तात्कालीन उद्देश' क्षतिपूर्त क्षेत्रामध्ये पर्याप्त मात्रामध्ये गर्भ निरोधक, स्वास्थ्य सुरक्षा संरचना व प्राथमिक आरोग्य कर्मचाऱ्यांची पूर्तता करणे हा होता. भारतात कुटुंबनियोजनाच्या माध्यमातून लोकसंख्येला आळा घालण्यासाठी प्रत्येक पंचवार्षिक योजनेअंतर्गत मोठया प्रमाणात प्रयत्न करण्यात आले आहेत.

भारतामध्ये परंपरागत प्राचीन काळापासूनच लोकसंख्येच्या संदर्भात अभ्यास झालेला दिसून येतो. लोकसंख्येची उपयुक्तता लक्षात घेऊन लोकसंख्येच्या बाबतीत सांख्यिकीय, माहिती गोळा करण्याचे कार्य फ्रांस, स्पेन, इग्लंड इत्यादी देशांनी केलेले दिसते. परंतु, सर्वप्रथम शास्त्रशुद्ध पद्धतीने आनुभविक, सांख्यिकीय आणि गणितीय दृष्टीकोनातून अभ्यास इंग्लंडचे शास्त्रज्ञ क्लर्जी व जॉन ग्रान्ट यांनी केला. लोकसंख्या अभ्यासाची दुसरी अवस्था १९ व्या शतकात सुरू झाली. इतर देशाप्रमाणेच भारतामध्ये जनांकिकीचा विकासक्रम धार्मिक क्षेत्रातूनच झालेला दिसतो. लोकसंख्या हा आर्थिक विकासावर परिणाम करणारा महत्वाचा घटक असल्यामुळे पर्याप्त लोकसंख्येचीच आर्थिक विकासाला मदत होते. याउलट अतिरिक्त लोकसंख्या ही आर्थिक विकासाला अडथळे निर्माण करीत असते.

प्रस्तावना :

विकसनशील आणि अविकसित देशामध्ये विकसित देशाच्या मानाने लोकसंख्येची भरमसाढ वाढ होत आहे. ही वाढ अतिशय वेगाने होत असल्यामुळे श्रमशक्तीमध्ये सुद्धा वाढ घडून येते. परिणामत: लोकसंख्या आणि श्रमशक्ती यांचा घनिष्ठ संबंध दिसतो. लोकसंख्येतील वाढ ही श्रमशक्तीला पूरक असल्यामुळे ''लोकसंख्येतील वाढ–श्रमशक्तीतील वाढ–रोजगारीतील वाढ'' असा सहसंबंध निर्माण होतांना दिसून येतो. परंतु विचार करण्याचा प्रश्न तेव्हा निर्माण होतो जेव्हा की, उपलब्ध श्रमशक्तीला किती प्रमाणात रोजगार प्राप्त होत आहे. हे विकासाच्या दृष्टीने महत्वपूर्ण असते.

१९९१ मध्ये 'नवीन आर्थिक धोरण' अंतर्गत जागतिकीकरण, उदारीकरण व खाजगीकरणाची सुरुवातमोठ्याप्रमाणात झाली. त्याचबरोबर F.D.I. व F.I.I.साठी अधिक सुविधा उपलब्ध करून देण्यात आल्या. २४ जुलै, १९९१ मध्ये, 'नवीन औद्यगिक धोरण' घोषित करण्यात आले. त्याअंतर्गत अनेक उद्योगांचा प्रवेश भारतात होण्यास सुरुवात होऊन काही प्रमाणात रोजगाराच्या संधी निर्माण झाल्या. त्याबरोबरच सरकारने सार्वजनिक क्षेत्राखालील उद्योगांचे प्रमाण व परवानाधारक उद्योगांची संख्या सुद्धा कमी करण्यात आली. त्यामुळे विदेशी प्रत्यक्ष गुंतवणूक (F.D.I.) व विदेशी संस्थात्मक गुंतवणूक (F.I.I.) यामध्ये मोठ्या प्रमाणात वाढझाली असतांना सुद्धा औद्योगिकरणाचा विकास सतत किंवा अखंडीत न राहता त्यात अनेक कारणास्तव अडचणी निर्माण होऊन उद्योगांच्या संख्येत प्रादेशिकतेनुसार समान तत्वावर पाहिजे त्या प्रमाणात वाढझालेली नाही. परिणामत: भारताची लोकसंख्या विशाल प्रमाणात वाढलेली असतांना उपलब्ध श्रमशक्तीला आवश्यक रोजगार प्राप्त झाला नाही. प्रा. रॉबिन्सने केलेल्या अर्थशास्त्राच्या व्याख्येमध्ये, ''अमर्याद गरजा, मर्यादित परंतु पर्यायी उपयोगाची साधने यांचा मेळ घालण्याच्या दृष्टीने करण्यात येणाऱ्या मानवी प्रयत्नांचा अभ्यास करणारे शास्त्र म्हणजे अर्थशास्त्र होय.'याच आधारावर आपल्याला असे म्हणणे चुकीचे ठरणार नाही की, ''अमर्यादित लोकसंख्या, प्रादेशिक विषमतेने विखुरलेले

'RESEARCH JOURNEY' International Multidisciplinary E- Research Journal | ISSN : 2348-7143
Impact Factor - (SJIF) - 6.625,
Special Issue 223 : विदर्भ अर्थशास्त्र परिषद ४४ वे वार्षिक अधिवेशन विशेषांक | February-2020
Peer Reviewed Journal

INDEX

No.	Title of the Paper	Author's Name	Page No.
1	Changing Pattern and Composition of Employment and Unemployment in India	Dr. Samit Mahore, Dr. Dhiraj Kadam	09
2	Employment Scenario for Forthcoming 5 Years - An Outlook for India	Dr. Gajanan Patil	15
3	Recent Context of Current Employment Scenario in India	Dr. Raju Shrirame	22
4	Recent Employment Trends in India	Dr. Prashant Katole	30
5	विश्व व्यापार संगठन और भारत	डॉ. अर्चना जैन	34
6	वैश्विक मुक्त व्यापार और भारत	डॉ. प्रिती बंडे	39
7	सुधारोत्तर कालखंडात भारतीय श्रमशक्तीचा बदलता आकृतिबंध आणि प्रवृत्ती संदर्भ जनगणनेच्या तथ्यांना	डॉ. धीरज कदम, डॉ. समित माहोरे	41
8	जागतिक मुक्त व्यापार आणि जागतिक व्यापार संघटना	प्रा. दिपक काळे	49
9	सामाजिक ... अमरावती जिल्ह्याचे संदर्भात नियोजन जिल्ह्याचे, औद्योगिक विकासाचे	डॉ. मधुकर ताकतोडे, डॉ. पंकज तायडे	54
10	जागतिक मुक्त व्यापार व WTO चे यशापयश	डॉ. सुनिल शिंदे	62
11	जागतिक मुक्त व्यापार व WTO चे यशापयश	डॉ. माणिक ठिकरे, डॉ. करमसिंग राजपुत	68
12	भारतातील रोजगाराचे बदलते स्वरूप	डॉ. जे. व्ही. गायकवाड	74
13	जागतिक मुक्त व्यापार व WTO चे यशापयश	प्रा. माधुरी राखुंडे	79
14	जागतिक मुक्त व्यापार व WTO चे यश-अपयश	श्री. सुनिल घुगल	85
15	जागतिक व्यापार संघटना व भारत	प्रा. गजानन जाने	93
16	वर्तमान काळात भारतातील रोजगाराच्या स्वरूपातील बदल	डॉ. यु. बी. सांगोळकर	98
17	भारतातील श्रमशक्ती व रोजगाराचे बदलते स्वरूप	डॉ. रवि सोरटे	103
18	मुक्त व्यापार आणि जागतिक व्यापार संघटना	डॉ. महेंद्र गावंडे	112
19	मुक्त व्यापार आणि जागतिक व्यापार संघटना	डॉ. अविनाश निकम	116
20	भारतातील रोजगाराचे बदलते स्वरूप	डॉ. राजश्री रायभोग	125
21	जागतिक व्यापार संघटना आणि भारतातील फळ व्यापार	डॉ. निलम छंगाणी	130
22	ग्रामीण भागात संत्रा कलम व्यवसायामुळे रोजगाराचे बदलते स्वरूप	डॉ. प्रज्ञा निंभोरकर	133
23	जिल्हा नियोजन समिती : यवतमाळ जिल्हा	डॉ. सिध्दार्थ मेश्राम	138
24	जागतिक व्यापार संघटनेचा भारतीय अर्थव्यवस्थेवरील परिणाम	प्रा. स्वप्निल बोबडे, प्रा. रविंद्र शेंडे	142
25	ग्रंथालयातील रोजगाराचे बदलते स्वरूप	प्रा. अरविंद पाझारे	146
26	जागतिक मुक्त व्यापार व WTO चे यशापयश	प्रा. अंकुश तुरखडे	150
27	जागतिक व्यापार संघटनेच्या धोरणाचा भारतीय अर्थव्यवस्थेवरील परिणाम	डॉ. आर. जी. टाले	155
28	जागतिक व्यापार,संघटना आणि भारतीय शेती क्षेत्र	प्रा. दिपाली पढोळे	160
29	वर्तमान काळातील रोजगाराचे स्वरूप व आर्थिक सिद्धांत	डॉ. सुरेश जगताप	162
30	जागतिक व्यापार संघटना : भारताचे यश-अपयश	डॉ. ममता माहू	165
31	जागतिक व्यापार संघटनेला मुक्त व्यापार व्यवस्थेत यश-अपयश	डॉ. संजय धनवटे	168

'RESEARCH JOURNEY' International Multidisciplinary E- Research Journal
Special Issue 223 : विदर्भ अर्थशास्त्र परिषद ४४ वे वार्षिक अधिवेशन विशेषांक
Impact Factor - (SJIF) - 6.625
Peer Reviewed Journal
ISSN : 2348-7143
February-2020

भारतातील श्रमशक्ती व रोजगाराचे बदलते स्वरुप

प्रा. डॉ. रवि एस. सोरते
श्री पंढरिनाथ महाविद्यालय, नरखेड
जि. नागपूर

प्रस्तावना :

विकसनशील आणि अविकसित देशामध्ये विकसित देशाच्या मानाने लोकसंख्येत भरमसाठ वाढ होत आहे. वाढ अतिशय वेगाने होत असल्यामुळे श्रमशक्तीमध्ये सुद्धा वाढ घडून येत. परिणामतः लोकसंख्या आणि श्रमशक्ती याचा घनिष्ठ संबंध दिसतो. लोकसंख्येतील वाढ ही श्रमशक्तीला पूरक असल्यामुळे "लोकसंख्येतील वाढ –श्रमशक्तीतील वाढ–रोजगारीतील वाढ" असा सहसंबंध निर्माण होतांना दिसून येतो. परंतु विचार करण्याचा प्रश्न तेव्हा निर्माण होतो जेव्हा की, उपलब्ध श्रमशक्तीला किती प्रमाणात रोजगार प्राप्त होत आहे. हे विकासाच्या दृष्टीने महत्वपूर्ण असते.

1991 मध्ये 'नवीन आर्थिक धोरण' अंतर्गत जागतिकीकरण, उदारीकरण व खाजगीकरणाची सुरुवात मोठ्या प्रमाणात झाली. त्याचबरोबर F.D.I. व F.I.I. साठी अधिक सुविधा उपलब्ध करून देण्यात आल्या. 24 जुलै, 1991 मध्ये, 'नवीन औद्योगिक धोरण' घोषित करण्यात आले. त्याअंतर्गत अनेक उद्योगांचा प्रवेश भारतात होण्यास सुरुवात होऊन काही प्रमाणात रोजगाराच्या संधी निर्माण झाल्या. त्याबरोबरच सरकारने सार्वजनिक क्षेत्राखालील उद्योगाचे प्रमाण व परवानाधारक उद्योगांची संख्या सुद्धा कमी करण्यात आली. त्यामुळे विदेशी प्रत्यक्ष गुंतवणूक (F.D.I.) व विदेशी संस्थात्मक गुंतवणूक (F.I.I.) यामध्ये मोठ्या प्रमाणात वाढ झाली असताना सुद्धा औद्योगिकरणाचा विकास सतत किंवा अखंडीत न राहता त्यात अनेक कारणास्तव अडचणी निर्माण होऊन उद्योगाच्या संख्येत प्रादेशिकतेनुसार समान तत्वावर पाहिजे त्या प्रमाणात वाढ झालेली नाही. परिणामतः भारताची लोकसंख्या विशाल प्रमाणात वाढलेली असताना उपलब्ध श्रमशक्तीला आवश्यक रोजगार प्राप्त झाला नाही. प्रा. रॉबिन्सने केलेल्या अर्थशास्त्राच्या व्याख्येमध्ये, 'अमर्याद गरजा, मर्यादित परंतु पर्यायी उपयोगाची साधने यांचा मेळ घालण्याच्या दृष्टीने करण्यात येणाऱ्या मानवी प्रयत्नांचा अभ्यास करणारे शास्त्र म्हणजे अर्थशास्त्र होय.' याच आधारावर आपल्याला असे म्हणणे चुकीचे ठरणार नाही की, "अमर्यादित लोकसंख्या, प्रादेशिक विषमतेने विखुरलेले मर्यादित परंतु पर्यायी उपयोगाचे उद्योग किंवा कारखाने यांचा मेळ घालण्याचे दृष्टीने उपलब्ध श्रमशक्ती सतत प्रयत्नशील राहून रोजगार मिळविण्याचा सार्थक प्रयत्नांचा अभ्यास सरकार व अर्थशास्त्रज्ञ सतत करीत आहेत."

भारतातील श्रमशक्ती व रोजगारीचे बदलते स्वरुप :

भारतात प्राथमिक सुविधांमध्ये होणाऱ्या वाढीबरोबरच जीवनावश्यक सोयी–सुविधांमध्ये मोठ्या प्रमाणात वाढ घडून येत आहेत. त्याचा परिणाम हा भारताची लोकसंख्या वाढीचा दर सुद्धा वाढतांना दिसतो. परंतु लोकसंख्या वाढीच्या मानाने मृत्युदराचे प्रमाण मात्र फारच कमी झाले. परिणामतः लोकसंख्या झपाट्याने वाढत आहे. लोकसंख्या वाढ अधिक असल्यामुळे श्रमाच्या पुरवठ्यात सतत वाढ घडून येते. म्हणून लोकसंख्या आणि श्रम यांचा सहसंबंध दिसून येतो. श्रमशक्तीच्या वाढीला लोकसंख्या वृद्धी पूरक असली तरी भारतासारख्या श्रमप्रधान देशामध्ये उपलब्ध संपूर्ण श्रमशक्तीला रोजगार प्राप्त करून देणे कठीण आहे. विकसित देशामध्ये प्रगत नागरिकांच्या कल्पनेमुळे बेरोजगारीची समस्या निर्माण होत असल्यामुळे तेथील बेरोजगारीचे स्वरुप चक्रीय आहे. परंतु

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - VIII Issue - I Marathi Part - I January - March - 2019

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

CONTENTS OF MARATHI PART - I

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१४	क्रांतीज्योती सावित्रीबाई फुले यांचे सामाजिक व शैक्षणिक क्षेत्रातील योगदान - एक समाजशास्त्रीय अध्ययन **डॉ. संजय ब. चौधरी**	५६-६०
१५	सावित्रीबाई फुले यांचे साहित्यिक योगदान **प्रा. डॉ. व्यंक्टी वाल्मिक नागरगोजे**	६१-६४
१६	शिक्षण क्षेत्रातील रणचंडिका सावित्रीबाई जोतीराव फुले - एक चिकित्सक अध्ययन **डॉ. सुधाकर एन. पवार**	६५-६८
१७	सावित्रीबाई फुले स्त्री शिक्षण **प्रा. रविंद्र आर. सहारे**	६९-७१
१८	सावित्रीबाई फुले यांचे शैक्षणिक कार्य **डॉ. मंगला कांबळे (डाहाट)**	७२-७७
१९	सावित्रीबाई फुले व जनजागृती **प्रा. डॉ. रेखा नारायण वाघ**	७८-८१
२०	सावित्रीबाई फुले यांचे सामाजिक योगदान **प्रा. डॉ. प्रमोद दामोदर देवके**	८२-८४
२१	सावित्रीबाई फुले आणि सामाजिक परिवर्तन **प्रा. नंदकिशोर उकंडराव राऊत**	८५-८८
२२	क्रांतीज्योती सावित्रीबाई फुलेंची स्त्री शिक्षण विषयक दूरदृष्टी **डॉ. संजय एन. भरडे**	८९-९०
२३	सावित्रीबाई : घेतला वसा टाकू नका **डॉ. पुनम भि. वाघमारे**	९१-९२
२४	फुले दाम्पत्यांचे स्त्री शिक्षण विषयक योगदान **प्रा. डॉ. किशोर बी. वासनिक**	९३-९७
२५	समाजशिक्षिका सावित्रीबाई फुले **प्रा. केशव धोंडिबा टिपरसे**	९८-१०१
२६	यशोशिखरावरील स्त्रीत्त्व : सावित्री **प्रा. डॉ. राजेश चवरे**	१०२-१०५

VOLUME - VIII, ISSUE - I - JANUARY - MARCH - 2019
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR -5.5 (www.sjifactor.com)

१६. शिक्षण क्षेत्रातील रणचंडिका सावित्रीबाई जोतीराव फुले – एक चिकित्सक अध्ययन

डॉ. सुधाकर एन. पवार
सहा. प्राध्यापक इतिहास विभाग, श्री पंढरीनाथ महा. नरखेड मु. पो. रिधोरा, ता. काटोल, जि. नागपूर.

"प्रत्येक कर्तत्ववान पुरूषामागे एक स्त्री असते", असे आपण म्हणतो. शिवाजी राजाला घडविणारा माता जिजाबाई व त्यांना प्रेरणा देणारी प्रेमळ पत्नी सईबाई ह्या स्त्रियाच होत्या. परंतु प्रत्येक कर्तत्ववान स्त्रीच्यामागे कोणी पुरूष असतोच असे नाही. ह्याला अपवाद आहे तो महात्मा जोतीराव फुले ह्यांचा. आजपर्यंतच्या प्रत्येक पुरूषाला असेच वाढत आले की आपल्या पत्नीने आपल्यापेक्षा वरचढ होऊ नये. त्यांचा अहंभाव त्यामुळे दाखविला जातो. म्हणून कोणत्याह्र पुरूषाने आपल्या धर्मपत्नीला पुढे जाऊ दिले नाही हे सत्य आहे.

महात्मा फुले ह्यांनी कै. सावित्रीबाईंना प्रेरणा देऊन स्त्रीशिक्षणासाठी तयार केले. म. फुलेंच्या इच्छेने व त्यांच्याच प्रेरणेने सावित्रीबाई ह्या भारतातील पहिली स्त्री शिक्षिका होऊ शकल्या. त्या माळी जातीतील होत्या ही गोष्ट सर्व परिचित आहे.

सावित्रीबाईचा जन्म 3 जानेवारी 1831 साली नायगाव येथे झाला. विवाहसमयी ज्योतिबा तेरा वर्षाचे तर सावित्री ही 9 वर्षाची होती. 1840 साली त्याचा विवाह झाला.

"जिच्या हाती पाळण्याची दोरी ती जगाचे उद्धारी" अशी मराठीत म्हण आहे. परंतु आमची मराठी माय अक्षरशत्रू. ती बाळाला झोका देऊन गुंगी आणते. परंतु मुलांवर संस्काराचे काय ? हा प्रश्न फुले याच्यापुढे होता. म्हणून त्यांनी विचार केला की जर मुलींना शिक्षण दिले तर त्या नक्कीच आपल्या मुलांवर चांगले संस्कार करतील. भावी पिढी गुणी, कर्तबगार, हुशार, बुद्धीमान त्याच निर्माण करतील. म्हणून मुलींना शिक्षण घेवू द्यावे. हे विचार त्यांच्या डोक्यात घोळत होते. मुलींच्या शिक्षणासाठी महिला शिक्षिका असेल तर चांगला प्रतिसाद मिळू शकतो. हे ज्योतिबांनी अचूक ओळखले. ज्योतिबांनी शेतातच बसल्या जागी आंब्याची काडी घेतली. सावित्रीबाईंनी मातीवर अक्षरे गिरविली. रोज नित्य नेमाने एक एक धडा गिरविला. पुरूषाप्रमाणे स्त्रीलाही बुद्धी, भावना, सुखदुःख आहेत. तिला शिक्षित केले पाहिजे. म्हणून म. फुले ह्यांनी पुणे येथे 1848 मध्ये बुधवार पेठेत भिडे यांच्या वाडयात महाराष्ट्रातील पहिली मुलींची

Peer Reviewed Referred and UGC Listed Journal

An International Multidisciplinary Half Yearly Research Journal

ISO 9001:2008 QMS
ISBN / ISSN

AJANTA

Volume - VIII, Issue - I, January - March - 2019
ISSN 2277 - 5730
Impact Factor - 5.5 (www.sjifactor.com)

Is Hereby Awarding This Certificate To

डॉ. सुधाकर एन. पवार

As a Recognition of the Publication of the Paper Entitled

शिक्षण क्षेत्रातील रणचंडिका सावित्रीबाई जोतीराव फुले - एक चिकित्सक अध्ययन

Editor : Vinay S. Hatole

Ajanta Prakashan, Jaisingpura, Near University Gate, Aurangabad. (M.S.) 431 004
Mob. No. 9579260877, 9822620877 Tel. No.: (0240) 2400877,
ajanta1977@gmail.com, www.ajantaprakashan.com

२०१९

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - VIII Issue - I Marathi Part - I January - March - 2019

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖
Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

VOLUME - VIII, ISSUE - I - JANUARY - MARCH - 2019
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

CONTENTS OF MARATHI PART - I

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१	भारतीय संविधान निर्मिती प्रक्रीया, संविधानाचा अर्थ आणि ठळक वैशिष्ट्ये **निरजकुमार देवमनराव अंभोरे**	१-४
२	राष्ट्रीय आंदोलनात गांधीजींचे योगदान **प्रा. डॉ. आनंद के. भोयर**	५-८
३	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे राष्ट्रवादाविषयीचे विचार **प्रा. सी. के. भाजीखाये**	९-१२
४	'इति अशांती' या नाटकातील अनुभूती नावीन्य **प्रा. डॉ. भूषण आर. बंड**	१३-१६
५	आदिवासींचे मानवी हक्क **डॉ. प्रा. जयश्री देशमुख**	१७-२०
६	महाराष्ट्रातील जलसिंचन : एक आढावा **प्रा. डॉ. लिलाधार डी. खरपुरिये**	२१-२६
७	शिवाजी महाराजांचे कृषी व्यवस्थेतील योगदान **प्रा. डॉ. कृष्णा मालकर**	२७-३०
८	भंडारा जिल्ह्यातील ग्रामीण विद्यार्थ्यांचे सामाजिक आर्थिक स्थिती व त्यांच्या शैक्षणिक विकासाचे सहसंबंधात्मक अध्ययन **स्मिता रामकृष्ण गजभिये**	३१-३५
९	भारताच्या जडणघडणीत स्वामी विवेकानंदांचे योगदान **डॉ. सुधाकर एन. पवार**	३६-४०
१०	अचलपूर विधानसभा मतदारसंघाचे आ. बच्चू कडू यांच्या नेतृत्वाचे विश्लेषणात्मक अध्ययन **डॉ. प्रशांत दि. सातपुते**	४१-४४
११	जागतिक हवामान बदलाचा सर्वसमावेशक मानवी हक्कावरील प्रभाव **प्रा. डॉ. संदीप बी. काळे**	४५-५२
१२	संतांचे वाङ्मयीन कार्य **प्रा. डॉ. मंदाकिनी मेश्राम**	५३-५५

VOLUME - VIII, ISSUE - I - JANUARY - MARCH - 2019
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 -IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

९. भारताच्या जडणघडणीत स्वामी विवेकानंदांचे योगदान

डॉ. सुधाकर एन. पवार
सहा. प्राध्यापक, इतिहास विभाग, श्री. पंढरीनाथ महा. नरखेड, ता. काटोल, जि. नागपूर.

प्राचीन काळापासून आपली भारत भूमी रत्नांची खाण आहे. या देशात तपस्वी, ऋषीमुनी, धर्मसंस्थापक अवतारी, पुरूष, देशभक्त, क्रांतीकारक, समाजसुधारक शास्त्रज्ञ, तंत्रज्ञ, महापुरूष होवून गेले. याच परंपरेत 150 वर्षापूर्वी अशाच एका देदीप्यमान रत्नाचा, युगपुरूषाचा भारतातील बंगाल प्रांतात सन 1863 साली जन्म झाला. या युगपुरूषाने सनातनी हिंदू धर्माची पताका सातासमुद्रापलीकडे फडकवून या धर्माची जगाला थोरवी पटवून दिली. विश्वबंधुत्वाची भावना रूजविली. तरूणांना त्याग, देशसेवा, देशभक्ती व देशरक्षणाचा मार्ग सांगितला. या थोर युग पुरूषाचे नाव होते नरेन्द्र ! ते स्वामी विवेकानंद नावानेच जगात प्रसिद्ध झाले.

कलकत्ता येथील उच्च न्यायालयात कायदेपंडित असलेले विश्वनाथ दत्त आणि बुद्धीवान, भक्तीवान आणि कुलवान भुवनेश्वरी देवी या माता–पित्यांचे पोटी दिनांक 12 जानेवारी 1863 रोजी एक तेजस्वी रूपवान बाळ जन्मास आले! तेच स्वामी विवेकानंद होय. स्वामी विवेकानंद प्रतिभावान, तेजस्वी, बलवान, निर्भय, विद्वान, लोककल्याणकारी, देशाभिमानी, धर्माभिमानी, भक्तीवान व तपस्वी, त्यागी, संन्यासी, ब्रम्हचारी होते.

विवेकानंदाचे बाळपणाचे नाव नरेंद्र होते. ते कलकत्ता विद्यापीठातून उच्चश्रेणी प्राप्त करून बी.ए. झाले होते. भारतीय अनेक भाषा सोबतच इंग्रजीचे गाडे विद्वान होते. इंग्रजी, संस्कृत व फ्रेंच भाषेवर त्यांचे प्रभुत्व होते. त्यांना संगीताची, गाण्याची, तबला, पखवाज, सतार, दिलरूबा इ. वाद्यांची फार आवड होती. त्यांनी शास्त्रीय संगीताचे शिक्षण घेतले होते. ते नियमित व्यायाम करीत असे. हनुमानजी त्यांचे आदर्श दैवत होते. त्यांना पोहणे, घोडेस्वारी करणे, क्रिकेट, फुटबॉल, खेळांची आवड होती. ते सुदृढ, गोरे, देखणे, उंच व रूपवान होते. चिंतनशीलता, त्याग, पवित्रता, वैराग्य, दानशूरता हे सद्‌गुण त्यांचे अंगी विकसित झाले होते. नरेंद्र प्रत्यक्ष प्रमाणाशिवाय कोणत्या गोष्टीवर विश्वास ठेवत नसे. त्यांना ध्यान लावून बसण्याची व ईश्वर चिंतनाची आवड होती.

श्री रामकृष्ण परमहंस हे स्वामी विवेकानंदाचे आध्यात्मिक गुरू होय. त्यांनी त्यांना संन्यासदिक्षा दिली. भगवी वस्त्रे, कमंडलू व जपमाळ देवून त्यांच्यात आध्यात्मिक शक्ती संचारित केली. स्वामी विवेकानंद हे रामकृष्ण परमहंसाचे पट्टशिष्य होते. "नरेन्द्र ध्यान सिद्ध महापुरूष आहे. आपण कोण हे ज्या दिवशी त्याला कळेल त्या दिवशी तो या जगात राहणार नाही. योग मार्गाने हे शरीर सोडून देईल". शेवटचे दिवसात श्रीरामकृष्ण परमहंसानी नरेंद्रास

Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati.

CERTIFICATE

ISSN 2277-5730

UGC Approved J.No.40776

This is to certify that Prof./Dr./Mr./Mrs./Ms. डॉ. सुधाकर एन. पवार

Of श्री पंढरीनाथ महा. नरखेड मु. पो. रिधोरा, ता. काटोल, जि. नागपूर

has published a paper on भारताच्या जडणघणीत स्वामी विवेकानंदांचे योगदान

Peer Reviewed International Research Journal Special Issue on "AJANTA" Published on Dated 5, January - 2019.

Prof. Virag Gawande
Director
Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati

Prof. Dr. Sanjay J. Kothari
Editor (Social Sciences)
G.S. Tompe Arts Comm. Sci. College Chandur Bazar Dist. Amravati

Dr. Dinesh W. Nichit
Editor (Commerce)
Sant Gadge Maharaj Arts, Commerce & Science College, Walgaon

2019

An International Multidisciplinary
Quarterly Research Journal

AJANTA

ISSN 2277 - 5730
Volume - VIII, Issue - I, January - March - 2019
Impact Factor - 5.5 (www.sjifactor.com)

Is Hereby Awarding This Certificate To

An Recognation of the Publication of the Paper Entitled

[illegible] आणि स्त्री स्वातंत्र्य

VOLUME - VIII, ISSUE - I - JANUARY - MARCH - 2019
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

CONTENTS OF MARATHI PART - III

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
२७	प्रजासत्ताक आणि स्त्री स्वातंत्र्य डॉ. सुधाकर एन. पवार	१२५-१२७
२८	संविधान व शिक्षण अधिकार प्रा. सिद्धार्थ बी. टेंभूर्णे	१२८-१३३
२९	वंचित समुदाय व प्रज्जासत्ताक भारत प्रा. रणदिवे टी. वाय.	१३४-१३७
३०	संविधानातील मार्गदर्शक तत्त्वे व सत्तापक्षाचे मूल्यमापन प्रा. डॉ. अशोक जाधव	१३८-१४१
३१	लोकशाही वास्तव आणि आव्हाणे प्रा. संजय मोतीराम मोहाडे	१४२-१४५
३२	भारतीय संविधान आणि मानव अधिकार प्रा. रुपेश रा. कुचेवार	१४६-१४८

VOLUME - VIII, ISSUE - 1 - JANUARY - MARCH - 2019
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

२७. प्रजासत्ताक आणि स्त्री स्वातंत्र्य

डॉ. सुधाकर एन. पवार
सहा. प्राध्यापक इतिहास विभाग, श्री पंढरीनाथ महाविद्यालय, नरखेड, मु.पो. रिधोरा, ता. काटोल, जि. नागपूर.

प्रस्तावना

आज भारत 70 वे प्रजासत्ताक साजरे करीत आहे व त्या समाजातील सर्व जाती, धर्माचे, पंथाचे भाषेचे लोक मोठया आनंदाने सहभागी होतांना दिसतात. प्रजासत्ताक दिनाविषयी मोठया प्रमाणात गुणगाण केले जाते परंतु आज खऱ्या अर्थाने स्त्रीयांना देशात, सर्व समाजात पुरूष संस्कृती प्रमाणे अबाधित सत्ता प्राप्त झाली आहे काय? अनेक उच्च पदावर स्त्रिया भारतात उच्च पदावर काम करतांना दिसत आहेत व कार्यकतृत्व दाखवून मोठे नाव देखील कमवित आहे. हाच भारत देश व भारतातील लोक मोठया प्रमाणात अनेक भाषणामध्ये गौरवास्पद नामोल्लेख करतात. तरीही भारतातील प्रजासत्ताक स्त्रीपर्यंत पुरूषांच्या प्रमाणात पोहचलेले दिसून येत नाही. स्त्रीयांचा विकास व्हावा त्यांच्या हातामध्ये सत्ता असावी त्यांचा पुरूषांप्रमाणे सर्वांगीण विकास व्हावा याकरिता घटनाकारांनी पुरेपुर प्रयत्न केला आहे तो प्रयत्न 70 वे प्रजासत्ताक साजरे करतांना किती टक्के यशस्वी झाला याचे मुल्यमापन होणे अत्यंत गरजेचे आहे.

या कार्याचे मुल्यमापन केल्यानंतर शासनाच्या लक्षात एक गोष्ट प्रकर्षाने आलेली आहे की, इतर युरोपीयन देशांच्या तुलनेत भारतातील स्त्रीयांना स्वातंत्र्याचा उपभोग घेता नाही किंवा घेवू दिल्या गेला नाही. त्याकरिता शासनाने स्त्री विकासाचे मुद्दे डोळयासमोर ठेवून स्त्री सक्षमीकरणाचे, स्त्री सशक्तीकरणाचे व सबलीकरणाचे अनेक प्रयत्न चालविले त्याकरिता घटनेमध्ये दुरूस्त्या करण्यात येवून स्त्री हिताचे अनेक कायदे करण्यात आले हे सत्य आहे व पण शासकीय व कायदेशीर प्रयत्नातून स्त्री सशक्त झाली काय ? या संपूर्ण बाबीचे उत्तर समाधानकारक प्राप्त होत नाही.

स्त्री प्रजासत्ताकाच्या बाबतीत आणखी एक अत्यंत महत्वाचा मुद्दा म्हणजे स्त्री सुरक्षित झाली पाहिजे. स्त्री ही मुळात कुटूंबातून, रस्त्यावर, बाजारात निर्भयपणे संचार करू शकत नाही. याचे महत्वाचे कारण स्त्रीकडे पाहण्याचा समाजाचा दृष्टीकोन आजही अबला स्वरूपामध्ये आहे. नुसते कायद्याने स्वातंत्र्य देवून चालणार नाही तर त्या प्रकारची परिस्थिती समाजात निर्माण केली पाहिजे. स्त्रीयांची अव्हेलना होवू नये म्हणून तीन तलाकचा कायदा संसदेमध्ये केला जातो परंतु शबरीमलच्या मंदिरात स्त्रियांना समाज प्रवेश देत नाही याचा अर्थ घटना व कायदा स्त्रीयांच्या बाजूने आहे परंतु समाज मात्र त्यांच्या बाजूने दिसून येत नाही. त्यामुळे समाजाची वेगळी मानसिकता बदलविणे अत्यंत आवश्यक आहे. त्याकरिता स्त्रीकडे पाहण्याचा दृष्टीकोनच बदलविला पाहिजे.

भारताचे राष्ट्रपिता महात्मा गांधी यांनी स्त्रीयांना देशाची अर्धी शक्ती (नारीशक्ती) म्हटले आहे व जोपर्यंत स्त्रीयांचा देशाच्या प्रत्येक कार्यात मुक्तपणे सहभाग प्राप्त होणार नाही तो पर्यंत भारत खऱ्या अर्थाने प्रगती करू शकणार नाही. हे राष्ट्रपित्यांचे विचार पूर्णतः या समाजाने अंगिकारलेले दिसून येत नाही. भारतामध्ये पहिला निर्बंध

Peer Reviewed Referred and UGC Listed Journal

ISO 9001:2008 QMS
ISBN / ISSN

An International Multidisciplinary Quarterly Research Journal

AJANTA

ISSN 2277 - 5730
Volume - VIII, Issue - I, January - March - 2019
Impact Factor - 5.5 (www.sjifactor.com)

Is Hereby Awarding This Certificate To

डॉ. सुधाकर एन. पवार

An Recognation of the Publication of the Paper Entitled

प्रजासत्ताक आणि स्त्री स्वातंत्र्य

Ajanta Prakashan,
Jaisingpura, Near University Gate,
Aurangabad. (M.S.) 431 004
Mob. No. 9579260877, 9822620877 Tel. No.: (0240) 2400877,
ajanta1977@gmail.com, www.ajantaprakashan.com

Editor
Vinay S. Hatole

Journal of Research and Development

March 2023 Volume-15 Issue-7

Chief Editor

Dr. R. V. Bhole

U.G.C Listed
Journal Listed No-64768
Upto May 2019
(Non Peer Review)

Publication Address

'Ravichandram' Survey No-101/1, Plot, No-23, Mundada Nagar, Jalgaon (M.S.) 425102

'Journal of Research & Development'
A Multidisciplinary International Level Referred and Peer Reviewed Journal
Impact Factor- 265, ISSN 2230-9578 March 2023, Volume-15 Issue-7

CONTENTS

Sr. No.	Paper Title	Page No.
1	A Study of Management in Sugar Industry in Karnataka **Dr. Manjula A. Soudatti**	1-2
2	National Education Policy (NEP) 2020: Opportunities and Challenges in Higher Education **Prof. (Dr.) Dilip M. Javalkar**	3-6
3	Disability Activism: Emancipatory Discourse for Women **Jaswinder Kaur**	7-10
4	Status of Implementation of Inclusive Education Schemes for Students with Intellectual Disabilities in the State of Kerala **Fr. Baiju Thomas**	11-29
5	Harnessing Water Bodies through Foxnut Cultivation : A Case Study of Madhubani District **Kumari Kshipra , Dr. Anuranjan**	30-35
6	Exploring the Legal Framework and Societal Impacts of "Marriage Brokerage" in India: A Study of the Indian Contract Act, 1872 **Mayank Tinker**	36-40
7	Challenges Faced By LIS Professionals While Using New Media as a Tool for Providing Information to the Library Users during Pandemic Period **Amol Bhaudas Meshram , Dr. Kishorsingh R. Chungade**	41-44
8	Role of E-Commerce in reducing operational Cost **Dr. Rupali M. Burde**	45-48
9	A Heuristic Study on the Relationship between Emotional Intelligence and Charismatic Leadership **Ms. Kanwal Roop Kaur, Ms. Sonial Mehta,**	49-56
10	To Study Of Value's Of Girls in Senior College **Dr. Khilare Sandeep Sitaram**	57-60
11	India $ 5 Trillion Economy : Opportunities & Challenges **Dr. Sonali P Kumre**	61-66
12	Law as an Instrument of Social Change **Dr. Mahesh L. Dharmapurikar**	67-71
13	Impact of Micro Irrigation on Cropping Pattern in Vaijapur Tehsil of Aurangabad District **Dr. Someshwar Narayan Babar , Dr. Yogita Kisanrao Rahane , Dr. Manisha BaburaoSurase , Dr. D. R. Ghodke**	72-76
14	A Study of Expanding Role of Women in Socio-Economic Development of Modern India **Dr Divya Nigam**	77-79
15	A spatial temporal analysis of acute encephalitis syndrome and Japanese encephalitis in Gaya district in Bihar **Sandeep Jha , Dr. Anuranjan**	80-83
16	Corporate Social Responsibility in India: Concerns and Difficulties **Dr. Gajewad Chandrakant Wamanrao**	84-88
17	Description of obstacles in Development Women Entrepreneurs: In Haryana **Dr. Pinki Yadav**	89-92
18	An analytical study of women's representation in Indian politics: Special reference to loksabha elections 1952-2019 **Prof. Shaikh Moeen Shaikh Naeem , Prof. Dr. Rajiv M. Pawar**	93-98
19	Bhumika: The Feminist Philosophy of Shyam Benegal. **Akash Sadanand Naik Salgaonkar**	99-104
20	Investigation of the Emission of Ionic Species **Kishor.P. Kadam.**	105-110
21	A Study of Extent of Usefulness of Software to Perform Various Functions in Libraries of Academic Colleges Affiliated to Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati **Mr. Satish K. Chandel , Dr. Kishorsingh R. Chungade**	111-116
22	India's Digital Transformation by Optimized Payment Solution – A Bird's Eye View **V. Pattammal**	117-120

A Study of Extent of Usefulness of Software to Perform Various Functions in Libraries of Academic Colleges Affiliated to Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati

Mr. Satish K. Chandel[1], Dr. Kishorsingh R. Chungade
[1]Research Scholar, Librarian, Shree Pandharinath Arts & Commerce College, Nakhed.
[2]Research Supervisor, Librarian, Government Vidarbha Institute of Science & Humanities (Autonomous), Amravati. (MS) India
Corresponding author- Mr. Satish K. Chandel
Email- satish1chandel@gmail.com
DOI-10.5281/zenodo.7810309

Abstract:

The use of computers in library resources management has mainly helped the library users to receive necessary information very efficiently. Computer in libraries is an important resource for library professionals striving to stay a step ahead in their field and for students, researchers, and faculty members. However, still not all the libraries of academic colleges have started using it (computers) to perform the various library operations. In the backdrop of above information this study was carried out to study the extent of computer software use to perform various functions in the libraries. For this study, the academic colleges affiliated to Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati were selected. The primary data was collected using a structured questionnaire and using a survey method. All statistical analysis of the data was carried out with the aid of Statistical Package for Social Sciences (SPSS) 18.0 software. In light of the results of this study, it is apparent that most of the librarians working in the academic colleges affiliated to Sant Gadge Baba Amravati University (SGBAU) feel that software is highly useful to perform library operations like, to search/locate books and other resources, for cataloguing and classification of books, to charge & discharge books, to register users or patrons, to calculate due date for book return, for e-communication, to access its Web based OPAC system and for library stock management. However, most of the librarian's software is not very useful for ordering books and library materials

Keywords: Computer software, library, resource management, academic colleges, library operations

Introduction:

Libraries are known for using Information and Communication Technology (ICT) both for automation of its routine activities as well as for providing search services to the users. Computers are increasingly used in libraries both for internal operations as well as for accessing information that is available in the library. The application of computer helps to avoid repetitive jobs and save labour and time both for users as well as the library staff. Today, computers are not only used as a data processing tool, but also for information storage, access and retrieval. The current development in science and technology has led to a new staggering condition about information created in the world. In the present ICT era, it becomes necessary for the librarians to use the computers and other devices in the day-to-day work. In this context the librarians are expected to possess, in addition to the academic and professional qualifications, certain ICT skills, such as seamless handing of operating systems, use of various information management software packages, knowledge of databases and programming, acquaintance in webpage design, library automation software, technical skills, and managerial skills.

Application of ICT in library helps in better utilization of the available information. With the use of computers to undertake various jobs has totally changed the conventional library operations. Currently, libraries are providing the unrestricted access of information in many ways and from many resources. Libraries have also started to provide the services of specialists who are expert in the fields of information and communication. Emerging technologies has affected the libraries in the following way: Web Based Services, Intelligent Return and Sorter System, Web OPAC, Networking of Libraries, Library Security Systems are some of them. In the present era digitalized databases are being compiled in majority of the library services, which are based on information technology as well as resources available in electronic formats. In order to know the extent of usefulness of computers to undertake various tasks inside the libraries of academic colleges a cross-sectional study was carried out.

Objective of the study: To study the extent of software usefulness in the libraries of academic colleges affiliated Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati

Scope and Limitations: For this study, the scope was limited to jurisdiction of Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati.

Methodology:

The study is carried out by using a combination of descriptive and exploratory research design, where the librarians of colleges of study

Mahant Sir

Impact Factor - 6.261 ISSN - 2348-7143

INTERNITIONIL RESEIRCH FELLOWS ISSOCIITION'S

RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

September - 2019

SPECIAL ISSUE-CXCVI

EMERGING TRENDS IN HUMANITIES & COMMERCE

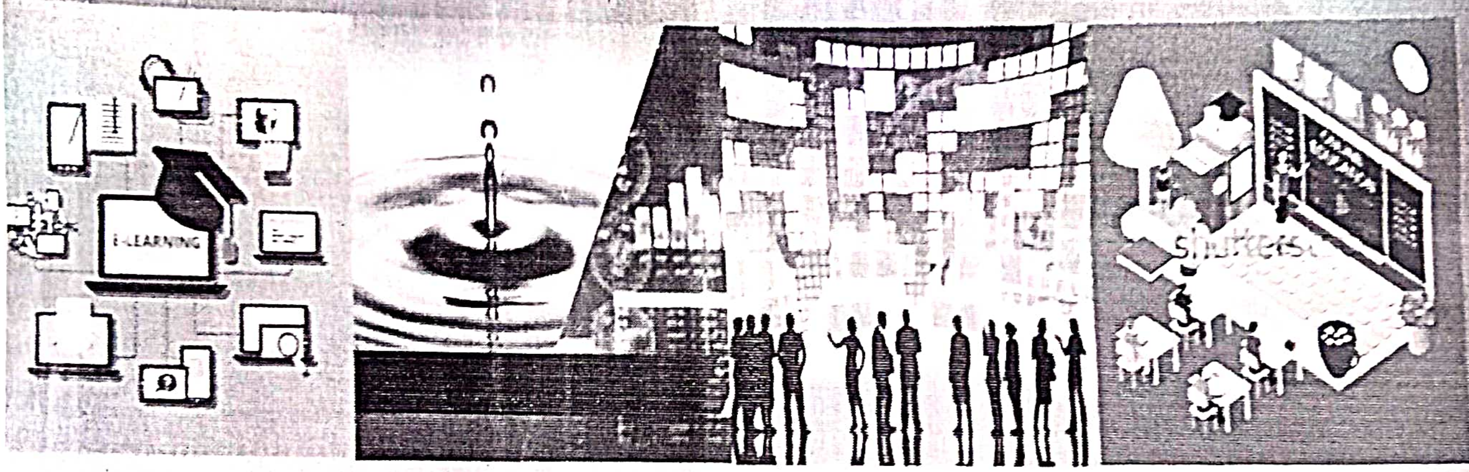

Executive Editor:
Prof. Virag S. Gawande
Director,
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Guest Editor
Dr.Dinesh W.Nichit
Principal
Sant Gadge Maharaj Mahavidyalaya,
Walgaon Dist -Amaravti [M.S.] INDIA

Chief Editor
Mr. Dhanraj T. Dhangar,
Assist. Prof. (Marathi)
MGV's Arts & Commerce College,
Yeola, Dist - Nashik [M.S.] INDIA

RESEARCH JOURNEY
MULTIDISCIPLINARY INTERNATIONAL RESEARCH JOURNAL

This Journal is indexed in :
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- Universal Impact Factor (UIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)
- Indian Citation Index (ICI)
- Dictionary of Research Journal Index (DRJI)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

Scanned by CamScanner

Sant Gadge Maharaj Mahavidyalaya, Walgaon Dist Amaravti

Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati.

CERTIFICATE

ISSN 2348-7143

Impact Factor 6.261(SJIF)

This is to certify that Prof./Dr./Mr./Mrs./Ms. ....सहा. प्राध्या. पवन द. महंत

Of..........राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख श्री पंढरीनाथ महा. नरखेड, जि. नागपूर

has published a paper on..........भारतीय लोकशाहीचा ऱ्हास

Peer Reviewed International E-Research Journal Special Issue on " Emerging Trends in Humanities & Commerce" Published on Dated 5, September - 2019.

Prof. Virag Gawande
Director
Aadhar Social Research &
Development Training Institute,
Amravati

RESEARCH JOURNEY' International Multidisciplinary E- Research Journal
Impact Factor - (CIF) - 3.452, (SJIF) - 6.261, (GIF) -0.676 (2013)
Special Issue
ISSN : 2348-7143
September 2019

INDEX

No.	Title of the Paper	Authors' Name	Page No.
1	महात्मा गांधीजीचे सत्याग्रह संबंधी विचार.	प्रा. नीता पांडे	6
2	डॉ. पंजाबराव देशमुख आणि निजाम संबंध	प्रा. डॉ. धिरजकुमार नजाने	9
3	भारतीय लोकशाहीचा ऱ्हास	सहा. प्राध्या. पवन द. महंत	13
4	ब्राम्हणकन्या' आणि डॉ. केतकरांचा दृष्टिकोन	प्रा.डॉ.सविता मा. पवार	20
5	आधुनिक संगीत के परिप्रेक्ष्य में महर्षि भरतोक्त जातिगत लक्षणों की प्रासंगिकता	डॉ. प्राची हलगांवकर	26
6	पंडीत नेहरू यांचा लोकशाही समाजवाद विषयक दृष्टीकोन	महाजन संजय बाबुराव	34
7	ई कॉमर्स कंपन्यांची भूमिका आणि त्याचे फायदे—तोटे —एक अभ्यास	प्रा.रिता आर राऊत	45
8	पर्यावरण संरक्षण– सभी का दायित्व	प्रा. डॉ. ममता आर. साहू	49
9	अधुनिक कृषी और बाल मजदूरी : एक अध्ययन	डॉ. विनायक शिंदे	53
10	वैदर्भीय ग्रामीण कथेतील निसर्ग परिसर	प्रा. महेंद्र द. झलके	56
11	संस्कृत काव्यलक्षणांचे समिक्षणात्मक अध्ययन	...राजेंद्र धा. मेश्राम / प्रो.कविता सु. होले	60
12	सार्कने मादक पदार्थाची तस्करी आणि गैरवापराविरोधात केलेले कार्य	प्रा. संतोष महादेवराव घुगे	66
13	२१ वीं सदी के हिन्दी उपन्यासों में दलित नारी विमर्श	विक्रम बालकृष्ण वारंग	70
14	भारतीय महिलांचा राजनितीमधील सहभागाची समस्या आणि मर्यादेचा अभ्यास	प्रा. डॉ. दिगांबर समर्थ	73
15	भारतीय समाज के परिप्रेक्ष्य में गैर-दलित साहित्यकारों का दलित चिंतन	डॉ. गर्जेद्रसिंह ठाकुर	77
16	'मी जिंकलो! मी हरलो!' या नाटकाच्या निमित्ताने	प्रा.डॉ.बाबाराव ठावरी	81
17	भारतातील माहिती तंत्रज्ञान उद्योगाचे भवितव्य	प्रा. डॉ. सदानंद धकीते	87
18	भारतीय समाज आणि समलैगिक संबंधांना मान्यता	प्रा. डॉ. कल्याण व्ही. मोरे	92
19	विशेष शिक्षण : आव्हाने व उपाय	डॉ.मीनाक्षी नंदकुमार मोरे	97
20	कार्ल मार्क्स काल, आज आणि उद्या	प्रा.नरेंद्र के. पाटील	101
21	संत जनाबाईचे अभंग: एक समीक्षा	डॉ. पंकज वानखडे	106

Scanned by CamScanner

'RESEARCH JOURNEY' International Multidisciplinary E- Research Journal
Impact Factor - (CIF) - 3.452, (SJIF) - 6.261, (GIF) -0.676 (2013)
Special Issue
ISSN : 2348-7143
September 2019

भारतीय लोकशाहीचा ऱ्हास

सहा. प्राध्या. पवन द. महंत
राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख श्री पंढरीनाथ महा. नरखेड, जि. नागपूर

सारांश

भारताची लोकशाही जगातील सर्वात मोठी लोकशाही आहे. असे आपण अभिमानाने गाणी पण भारतीय लोकशाही सर्वात उत्तम लोकशाही आहे असे आपण म्हणु शकतो का ? कारण गेल्या ७० वर्षात जनतेच्या प्रतिनिधी या लोकशाहीची जी दशा आणि दिशा केली, त्यामुळे भारतातील प्रत्येक नागरिक व्यथीत होत आहे. ज्या लोकशाहीचे स्वप्न भारतीय घटनाकारांनी पाहले होते ती हीच लोकशाही आहे का ? असेही प्रश्न उपस्थित होत आहे कारण भ्रष्टाचार, गैरप्रकार, संसदेतील असभ्य वर्तन, धार्मिकवाद, प्रांतीकवाद, दहशतवाद यासारख्या अनेक प्रश्नांनी भारतीय लोकशाहीला गंभीर आव्हाण उभे केले आहे. इतकेच नव्हे तर भारतीय लोकशाहीला घराणेशाहीचा धोका उत्पन्न झाला आहे. शासन आणि प्रशासनाची धुरा वाहण्यासाठी लायक आणि सक्षम नेतृत्व सत्तास्थानी यायला हवे या तत्वालाच काळीमा फासल्या गेला २४ जानेवारी १९६६ या दिवशी इंदिरा गांधींनी भारताच्या तिसऱ्या पंतप्रधान म्हणून शपथ घेतली आणि तेव्हापासून एक प्रकारे भारतातल्या राजकारणात घराणेशाहीची सुरुवात झाली.

संसदेचे हिवाळी अधिवेशन सत्ताधारी आणि विरोधी खासदारांच्या अभूतपूर्व गोंधळात वाहून गेले. संसद ठप्प करणे हा जणू आपला हक्कच असल्याप्रमाणे होणारे खासदारांचे वर्तन म्हणजे लोकशाहीची थट्टाच आहे. लोकसभेत केवळ १९ तास काम झाले व ९२ तास वाया गेले. राज्यसभेत २२ तास काम झाले व ८६ तास वाया गेले. ठप्प झालेल्या अधिवेशनामुळे जनतेच्या २६० कोटी रूपयांचा चुराडा झाला. नियोजित वेळेपैकी ९१ टक्के कामकाज होऊ शकले नाही. इतिहासाकडे वळून पाहता पाहता अधिकृत आकडेवारीनुसार १९५२ पासून संसदेतील अधिवेशनांच्या दिवसांची सरासरी ४५.१ वरून २०१४ मध्ये २१.४ दिवसापर्यंत घसरली. १९८९ मध्ये राष्ट्रीय आघाडीच्या जनता सरकारच्या काळात या सरासरीने १५.६ असा निचांक गाठला होता. संयुक्त पुरोगामी आघाडी सरकारच्या काळात ८६ हजार कोटी पुरक मागण्यांचे वित्त विधेयक कोणत्याही चर्चेविना संमत करण्यात आले होते. त्यावेळी भाजप विरोधात होता. प्रत्येक राजकीय पक्षांचा मुख्य उद्देश सत्ता हस्तगत करणे हाच आहे. जनतेच्या प्रश्नांकडे, देशाच्या भविष्याची प्रगतीची कुणालाच चिंता नाही. सध्या सुरू असलेले पक्षांतराचे राजकारण काँग्रेस आणि राष्ट्रवादी काँग्रेसमधून भाजप आणि शिवसेनेत जो नेत्याचा पक्ष प्रवेश होत

Scanned by CamScanner